

Aspekt i tryb czasownika

Materiał składa się z sekcji: "Wzorzec odmiany czasownika", "Wzorzec odmiany czasownika", "Aspekt czasownika", "Zadaniowo (I)", "Kategorie gramatyczne", "Zadaniowo (II)".

Materiał zawiera 1 ilustrację, 7 ćwiczeń, w tym 6 interaktywnych.

Zasób zawiera wzorzec odmiany czasownika "czytać" (ujęty w formę tabel) oraz formy nieosobowe: bezokolicznik, imiesłowy, forma bezosobowa. Materiał powtórzeniowy.

Zasób zawiera ujęty w formę tabel wzorzec odmiany czasownika dokonanego typu „przeczytać”.

Wyjaśnienie, czym jest aspekt czasownika, na co ta kategoria wskazuje, sposoby tworzenia. Na wykresie przedstawiono różnice między formami czasu czasowników dokonanych i niedokonanych.

Zestaw trzech interaktywnych ćwiczeń kształcących umiejętność określania aspektu czasownika.

Omówienie trybów czasownika - wyjaśnienie, co wyrażają, jak się te tworzy, omówienie zasad pisowni cząstki -by.

Zasób zawiera ćwiczenie otwarte (napisanie minimum dziesięć zadań, kontynuujących temat, z użyciem form osobowych i nieosobowych czasownika) oraz cztery ćwiczenia interaktywne (rozpoznawanie trybu czasownika, utworzenie wskazanej formy czasownika w trybie przypuszczającym bądź rozkazującym, rozpoznawanie form czasownika, słowa kluczowe).

Aspekt i tryb czasownika

pixabay, licencja: CC 0

Wzorzec odmiany czasownika

Czasownik niedokonany typu „czytać”

Tryb oznajmujący

1. Czas przyszły (złożony)

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) będę czytał / będę czytać	(ja) będę czytała / będę czytać	(ja) (będę czytało*) / będę czytać	(my) będziemy czytali / będziemy czytać	(my) będziemy czytały / będziemy czytać
2. os.	(ty) będziesz czytał / będziesz czytać	(ty) będziesz czytała / będziesz czytać	(ty) (będziesz czytało*) / będziesz czytać	(wy) będziecie czytali / będziecie czytać	(wy) będziecie czytały / będziecie czytać
3. os.	(on) będzie czytał / będzie czytać	(ona) będzie czytała / będzie czytać	(ono) będzie czytało / będzie czytać	(oni) będą czytali / będą czytać	(one) będą czytały / będą czytać

Będę czytało / będziesz czytało* – we współczesnym języku polskim nie używamy form 1. i 2. osoby liczby pojedynczej rodzaju nijakiego. Można je spotkać w tekstach literackich. Formy, które pod względem gramatycznym można by utworzyć, ale nie są używane w praktyce (spotykane są czasem w tekstach stylistycznie nacechowanych), będą w lekcjach opatrywane gwiazdką.

Tryb oznajmujący

2. Czas teraźniejszy

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	(ja) czyt-am	(my) czyt-amy
2. os.	(ty) czyt-asz	(wy) czyt-acie
3. os.	(on / ona / ono) czyt-a	(oni / one) czyt-ają

Tryb oznajmujący

3. Czas przeszły

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) czytał-em	(ja) czytała-m	(ja) czytało-m*	(my) czytali-śmy	(my) czytały-śmy
2. os.	(ty) czytał-eś	(ty) czytała-ś	(ty) czytało-ś*	(wy) czytali-ście	(wy) czytały-ście
3. os.	(on) czytał-Ø	(ona) czytała-Ø	(ono) czytało-Ø	(oni) czytali-Ø	(one) czytały-Ø

Tryb przypuszczający

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) czytałby-m / byłbym czytał	(ja) czytałaby-m / byłabym czytała	(ja) (czytałoby-m*) / (byłobym czytało*)	(my) czytaliby-śmy / bylibyśmy czytali	(my) czytałyby-śmy / byłybyśmy czytały
2. os.	(ty) czytałby-ś / byłbyś czytał	(ty) czytałaby-ś / byłabyś czytała	(ty) (czytałoby-ś*) / (byłobyś czytało*)	(wy) czytaliby-ście / bylibyście czytali	(wy) czytałyby-ście / byłybyście czytały
3. os.	(on) czytałby / byłby czytał	(ona) czytałaby / byłaby czytała	(ono) czytałoby / byłoby czytało	(oni) czytaliby / byliby czytali	(one) czytałyby / byłyby czytały

Tryb rozkazujący

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	–	(my) czytaj-my
2. os.	(ty) czytaj-Ø	(wy) czytaj-cie
3. os.	–	–

W polszczyźnie istnieje potencjalna forma 1. osoby liczby trybu rozkazującego (*niech pomyśle*), ale rzadko jej używamy.

Formy nieosobowe

Bezokolicznik	czytać
Forma bezosobowa	czytano (tryb oznajmujący) czytano by (tryb przypuszczający)
Imiesłów przymiotnikowy czynny	czytaj-ący / czytaj-ąca / czytaj-ące
Imiesłów przymiotnikowy bierny	czyta-ny / czyta-na / czyta-ne
Imiesłów przysłówkowy współczesny	czytaj-ąc

Wzorzec odmiany czasownika

Czasownik dokonany typu „przeczytać”

Tryb oznajmujący 1. Czas przyszły (prosty)

Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	(ja) przeczyt-am	(my) przeczyt-amy
2. os.	(ty) przeczyt-asz	(wy) przeczyt-acie
3. os.	(on / ona / ono) przeczyt-a	(oni / one) przeczyt-ają

Tryb oznajmujący 2. Czas przeszły

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) przeczytał-em	(ja) przeczytała-m	(ja) (przeczytało-m*)	(my) przeczytali-śmy	(my) przeczytały-śmy
2. os.	(ty) przeczytał-eś	(ty) przeczytała-ś	(ty) (przeczytało-ś*)	(wy) przeczytali-ście	(wy) przeczytały-ście
3. os.	(on) przeczytał-Ø	(ona) przeczytała-Ø	(ono) przeczytało-Ø	(oni) przeczytali-Ø	(one) przeczytały-Ø

Tryb przypuszczający

Osoba	Liczba pojedyncza			Liczba mnoga	
	Rodzaj męski	Rodzaj żeński	Rodzaj nijaki	Rodzaj męskoosobowy	Rodzaj niemęskoosobowy
1. os.	(ja) przeczytałby-m / byłbym przeczytał	(ja) przeczytałaby-m / byłabym przeczytała	(ja) (przeczytałoby-m*) / (byłoby przeczytało*)	(my) przeczytaliby-śmy / byłibyśmy przeczytali	(my) przeczytałyby-śmy / byłybyśmy przeczytały
2. os.	(ty) przeczytałby-ś / byłbyś przeczytał	(ty) przeczytałaby-ś / byłabyś przeczytała	(ty) (przeczytałoby-ś*) / (byłobyś przeczytało*)	(wy) przeczytaliby-ście / byłibyście przeczytali	(wy) przeczytałyby-ście / byłybyście przeczytały
3. os.	(on) przeczytałby-Ø / byłby przeczytał	(ona) przeczytałaby-Ø / byłaby przeczytała	(ono) przeczytałoby-Ø / byłoby przeczytało	(oni) przeczytaliby-Ø / byłiby przeczytali	(one) przeczytałyby-Ø / byłyby przeczytały

Tryb rozkazujący

III. Tryb rozkazujący		
Osoba	Liczba pojedyncza	Liczba mnoga
1. os.	–	(my) przeczytaj-my
2. os.	(ty) przeczytaj-Ø	(wy) przeczytaj-cie
3. os.	–	–

Aspekt czasownika

Kategorie gramatyczne

Czasownik – w porównaniu z pozostałymi częściami mowy – ma najbardziej skomplikowaną odmianę. Wiemy już, że pojawiają się w nim formy osobowe i nieosobowe (np. bezokolicznik i forma bezosobowa zakończona na *-no / -to*). W odmianie czasownika – oprócz kategorii gramatycznych osoby, liczby, rodzaju i czasu – występuje także aspekt i tryb. **Aspekt czasownika** może być dokonany lub niedokonany. Nie jest to kategoria, przez którą odmieniamy **czasownik**. Czasownik również ma określony aspekt.

Aspekt – to kategoria, za pomocą której wskazujemy, że:

- czynność trwa w czasie i nie da się wskazać lub przewidzieć jej rezultatu (zakończenia),
- czynność została zakończona lub możemy przewidzieć jej rezultat.

Trzeba pamiętać, że aspekt zawsze wiążemy z kategorią czasu, ponieważ jakieś zdarzenia pojawiły się lub zakończyły w przeszłości, trwają w momencie, w którym o nich mówimy (czyli „teraz”), bądź pojawią się lub zakończą w przyszłości.

Czasowniki niedokonane – wskazują czynności (stany, zdarzenia) z przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, które nie mają swego zakończenia lub rezultatu, np.:

Kiedyś dużo czytałem. ('ale nie przeczytałem wszystkiego') *Dziś wiele czytam.* ('ale przecież ten stan trwa') *W przyszłości będę czytał jeszcze więcej.* ('ale nie mogę określić, czy ten stan się zakończy')

Jak widać, czynność (stan) opisana przez czasownik niedokonany trwa bez rezultatu i dotyczy przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Czasowniki dokonane – wskazują czynności (stany, zdarzenia) z przeszłości lub przyszłości, o których powiemy, że mają swój koniec (rezultat), lub przewidujemy, że będą miały koniec i rezultat, np.:

Kiedyś przeczytałem wszystkie lektury. ('skończyłem zadanie i są tego rezultaty – wiem więcej!') *W przyszłości chętnie przeczytam tę grubą książkę.* ('zakładam, że choć to wielostronicowa lektura, kiedyś dobrnę do jej końca')

Czasowniki dokonane i niedokonane mają różną odmianę. Dotyczy ona głównie czasu:

- dla czasowników niedokonanych tworzymy formy wszystkich czasów: przeszłego, teraźniejszego i przyszłego. Trzeba jednak pamiętać, że formy czasu przyszłego są zawsze złożone (np. *będę + czytał / czytała*).
- dla dokonanych tworzymy jedynie formy dwóch czasów: przeszłego i przyszłego. Również musimy pamiętać o tym, że formy czasu przyszłego są zawsze formami prostymi (np. *przeczytam*).

Różnice między formami czasu czasowników dokonanych i niedokonanych przedstawiono na wykresie.

PRZESZŁOŚĆ	TERAŻNIEJSZOŚĆ	PRZYSZŁOŚĆ
Czasownik dokonany kupić		
Wczoraj kupiłem książki.	–	Jutro kupię książki.
Czasownik niedokonany kupować		
Wczoraj kupowałem książki.	Dzisiaj kupuję książki.	Jutro będę kupował książki.

Zadaniowo (I)

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj czasowniki do odpowiedniej grupy.

wracać, przyjść, sprzątać, napisać, iść, ofiarować, liczyć, budować, pisać, wrócić, przeliczyć, zbudować

Czasownik dokonany – oznacza czynność zakończoną lub taką, której rezultat możemy przewidzieć	
Czasownik niedokonany – oznacza czynność niezakończoną lub taką, która powtarza się bez rezultatu	

Ćwiczenie 2

Rozpoznaj podane formy czasownika.

przeczytałyście, kupowałeś, kupiliście, piszę, będziesz pisała, czytamy, będziecie pracowały, przeczytacie, napracujecie się, kupią, kupujecie, czytałaś, pracujesz, pracowałeś, napracowaliśmy się, będą kupowały, sprzedałem, będziemy czytały, pisałem, sprzedacie

Czas przeszły (czasowniki dokonane)	
Czas przyszły (prosty) (czasowniki dokonane)	
Czas przeszły (czasowniki niedokonane)	
Czas teraźniejszy (czasowniki niedokonane)	
Czas przyszły (złożony) (czasowniki niedokonane)	

Ćwiczenie 3

Dobierz brakujący czasownik z pary aspektowej, który ma przeciwną formę.

Czasownik dokonany	Czasownik niedokonany
dojechać	
	podpisywać
zbudować	
	zapraszać
wygrać	
	zapisywać
przepisać	

Kategorie gramatyczne

Tryby czasownika

Czasownik odmienia się przez tryby:

- **oznajmujący** (inaczej: **orzekający**) – dzięki niemu możemy mówić o rzeczywistych wydarzeniach z przeszłości, teraźniejszości i przyszłości;
- **przypuszczający** (inaczej: **warunkowy**) – dzięki niemu możemy wyrażać przypuszczenia, opowiadać o zdarzeniach, które mogłyby się zdarzyć, gdyby pojawiły się ku temu odpowiednie warunki;
- **rozkazujący** – komunikuje nasze żądania, prośby, przestrogi, a więc służy do tego, aby wywoływać jakieś stany (zdarzenia, sytuacje), które się mają w przyszłości zdarzyć.

Zacznijmy od bardzo ważnej uwagi: wyłącznie w trybie oznajmującym wyrażamy kategorię czasu! Ponieważ tryb przypuszczający i rozkazujący nie opisują konkretnych (faktycznych) zdarzeń i czynności, nie możemy w nich wskazywać czasu.

Odmianę w trybie oznajmującym już dobrze znamy. Przyjrzyjmy się budowie form gramatycznych pozostałych trybów.

Tryb przypuszczający

Tryb przypuszczający – rozpoznajemy po cząstce „by”, która dołączana jest do tematu fleksyjnego czasownika w czasie przeszłym. Tryb ten wyrażamy na dwa sposoby:

- Formy trybu przypuszczającego mogą zawierać formę czasu przeszłego, bogatszą o cząstkę „by” (te formy są najczęściej używane):
np. „pisałaś” (forma czasu przeszłego) + „by” → „pisała-byś”;
„pisał” (forma czasu przeszłego) + „by” → „pisał-by”.
Obok form trybu rozkazującego pisanych łącznie istnieją też formy rzadziej używane, pisane oddzielnie.

pisałabym (ja) **bym** pisała

pisałaś (ty) **byś** pisała

pisalibyśmy, pisałybyśmy (my) **byśmy** pisali/ pisały

pisalibyście, pisałybyście (wy) **byście** pisali/ pisały

- 1. os. (ja) *byłbym + czytał*, 2. os. (ty) *byłbyś + czytał*, 3. os. (on) *byłby + czytał*..

Formy trybu rozkazującego sprawiają trudność związaną z ich pisownią.

Zapamiętaj!

Pisownia cząstki „by”

1. Cząstkę „by” piszemy łącznie:

- z osobowymi formami czasownika, np.:

”Wyjechałabym w podróż dookoła świata...”

”Zrobiłbym to na pewno.”

- z partykułami, np.:

”Oby tak się stało!”

”Niechby tak się stało!”

- ze spójnikami, np. „aby”, „choćby”, „gdyby”, „jakby” (= „gdyby”), „toby” (= „więcby”), „żeby”; spójniki te mogą występować z końcówkami osobowymi, np.:

”Gdybym wiedział...”

”Żebyś wiedział!”

1. Cząstkę „by” piszemy oddzielnie:

- z nieosobowymi formami czasownika, np.:

”Wyjechać by w podróż dookoła świata...”

”W takim przypadku decyzję powzięto by natychmiast.”

- z wyrazami pełniącymi funkcję czasownika („można”, „trzeba”, „warto”, „wolno”), np.:

”Trzeba by dokupić chleba.”

”Można by się nad tym zastanowić.”

- z wyrazami „winien” i „powinien”, np.:

”Powinni byśmy to zrobić.”

Tryb rozkazujący

Tryb rozkazujący – tworzenie jego form jest dość skomplikowane w zależności od typu czasownika. Na szczęście jako użytkownicy języka polskiego rzadko miewamy z tym problemy. Tylko nieliczne czasowniki sprawiają nam trudności, jeśli chodzi o tworzenie form trybu rozkazującego. Należą do nich np. czasowniki: „zrozumieć”, „ogolić”, „przyjąć”, posiadające dwie formy trybu rozkazującego: „napelń” - „napelnij”, „zrozum” - „zrozumiej” (dopuszczalna), „przyjmij” - „przyjm” (rzadziej), „ogól” - „ogól” (rzadziej). W formach trybu rozkazującego – podobnie jak w czasie teraźniejszym i przyszłym prostym – nie wyrażamy kategorii rodzaju.

Zapamiętaj!

W stosowaniu form trybu rozkazującego należy zachować ostrożność, by nie urazić osoby, do której kierujemy wypowiedź. Nie powinno się używać czasowników niedokonanych w trybie rozkazującym, np.: *Zabieraj swoje rzeczy ze stołu!*

Powyższe zdanie sygnalizuje zdenerwowanie i zniecierpliwienie nadawcy. Inaczej jest, gdy posłużymy się czasownikiem dokonanym, np.: **Zabierz swoje rzeczy ze stołu.** Możemy też złagodzić swoją wypowiedź słowem *proszę*, np.: **Proszę, zabierz swoje rzeczy ze stołu.** lub **Zabierz swoje rzeczy ze stołu, proszę.**

Zadaniowo (II)

Ćwiczenie 4

Wybierz jeden z poniższych tematów i napisz minimum dziesięć zadań, kontynuujących temat. Użyj przede wszystkim form osobowych i nieosobowych czasownika, wyrazów pełniących funkcję czasownika oraz innych wyrazów z częstką „by”.

Gdybym był/była bogaty/bogata, ...

Gdybym pojechał/pojechała w podróż dookoła świata, ...

Uzupełnij

Ćwiczenie 5

Rozpoznaj tryb czasownika.

Forma czasownika	Tryb oznajmujący	Tryb przypuszczający	Tryb rozkazujący
przepiszmy	☐	☐	☐
będziemy pisali	☐	☐	☐
byłybyście pisali	☐	☐	☐
przepiszcie	☐	☐	☐
przepiszecie	☐	☐	☐
przepisałaś	☐	☐	☐
byśmy pisali	☐	☐	☐

Ćwiczenie 6

Rozpoznaj formy czasownika, a swoje wyniki wpisz do tabeli. Tam, gdzie nie można określić formy, wpisz „-”. Pamiętaj, że: (1) czas określamy wyłącznie w trybie oznajmującym, (2) w czasie teraźniejszym, przyszłym prostym i w trybie rozkazującym nie określamy formy rodzajowej, (3) czasowniki dokonane nie mają czasu teraźniejszego, a w zamian mają czas przyszły prosty, (4) czasowniki niedokonane mają czas teraźniejszy i czas przyszły złożony.

Czasownik	Osoba	Liczba	Rodzaj
czytamy			
napiszecie			
wracałbym			
będziemy sprzedawali			
wróciłaby			
zapisujemy			
zapisaliście			

Ćwiczenie 7

Utwórz do odpowiedniej formy gramatycznej czasownika w trybie oznajmującym brakujące formy trybu przypuszczającego i rozkazującego.

Czasownik w trybie oznajmującym	Forma trybu przypuszczającego z częsteczką „- by”	Forma trybu przypuszczającego zestawką posłówkowi „być”	Forma trybu rozkazującego
przepisaliśmy	przepisalibyśmy	bylibyśmy przepisali	przepiszmy
narysujecie			
wracałeś			
będziemy szukali			
zapisalaś			